

**BADIIY ASARNI O'RGANISHDA MUQOBIL QARASHLAR VA BAHS
MUNOZARANING ROLI**

Xolmaxammatova Iroda Baxtiyor qizi

Samarqand davlat pedagogika instituti

Tillar fakulteti O'zbek tili va adabiyoti yo'nalishi 4-bosqich talabasi

Annotatsiya: *Mazkur maqolamda badiiy asarni o'rganish jarayonida muqobil qarashlar va bahs-munozaraning nazariy hamda amaliy ahamiyati yoritiladi. Adabiy asarni talqin qilishda yagona hukm yoki qat'iy mezon bilan cheklanib qolmasdan, turli estetik yondashuvlar, g'oyaviy qarashlar va o'quvchi pozitsiyalarini solishtirish zarurligi asoslab beriladi. Bahs-munozara jarayoni badiiy matnning ichki qatlamlarini ochishga, syujet va obrazlar mohiyatini chuqurroq anglashga, estetik didni shakllantirishga xizmat qilishi ta'kidlanadi. Shuningdek, adabiyotshunoslikdagi realizm va modernizm, g'oyaviylik va badiiylik, shakl va mazmun birligi kabi masalalar muqobil talqinlar asosida tahlil qilinadi. Mening shaxsiy fikrimcha, badiiy asarni o'rganishda qarama-qarshi fikrlarning mavjudligi asarning qadrini pasaytirmaydi, aksincha, uning badiiy imkoniyatlarini kengroq namoyon etadi va tafakkur erkinligini ta'minlaydi.*

Kalit so'zlar: *badiiy asar, muqobil qarash, bahs-munozara, estetik mezon, g'oyaviylik, badiiylik, syujet poetikasi, adabiy talqin, tanqid, ijodiy tafakkur.*

Kirish.

Badiiy asar – inson tafakkuri va ruhiy olamining nozik qatlamlarini ochib beruvchi, jamiyat hayoti, tarixiy jarayonlar hamda shaxsiy kechinmalarni estetik shaklda ifodalovchi murakkab badiiy tizimdir. Uni o'rganish jarayoni oddiy mazmunni anglash bilan cheklanmaydi; aksincha, asar zamiridagi g'oya, obrazlar tizimi, syujet poetikasi, muallif pozitsiyasi hamda estetik qatlamlarni chuqur tahlil qilishni talab etadi. Shu jihatdan badiiy asarni o'rganishda muqobil qarashlar va bahs-munozara muhim metodologik vosita sifatida namoyon bo'ladi. Darhaqiqat, so'nggi o'tgan yillarda adabiyotshunoslikda turli nazariy yondashuvlar – realizm, modernizm, ekzistensial talqin, psixologik tahlil kabi qarashlar keng qo'llanilmoqda. Bu esa bir asarni turli nuqtai nazardan o'rganish, uning ma'no qatlamlarini rang-barang talqin qilish imkonini bermoqda. Ayniqsa, talabalarning badiiy matnga mustaqil yondashuvi, o'z fikrini dalillar asosida himoya qila olishi bugungi ta'lim jarayonining muhim ko'rsatkichiga aylanmoqda⁵².

⁵² Mirziyoyev Sh. M. *Erkin va farovon demokratik O'zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz.* – Toshkent, 2017. – B.56.

Shaxsiy tajribamdan kelib chiqib aytishim mumkinki, talabalar orasida o'tkazilgan kichik tajriba-sinov jarayonlarida bir xil badiiy matn yuzasidan turlicha fikrlar bildirildi. Dastlab ular asarni yagona mazmunga ega deb qabul qilgan bo'lsalar, bahs-munozara jarayonida har bir obraz va voqeaga nisbatan yangi qarashlar paydo bo'ldi. Natijada talabalar asarning ichki mantiqiy bog'lanishlarini chuqurroq anglay boshladilar, dalillash va tahlil qilish ko'nikmalari sezilarli darajada rivojlandi. Ayrim bir mulohazalarga ko'ra, badiiy asarni o'rganishda muqobil fikrlarning mavjudligi ilmiy tafakkurni boyitadi. Chunki qarama-qarshi nuqtai nazarlar o'quvchini izlanishga, asosli xulosa chiqarishga, mustaqil pozitsiya shakllantirishga undaydi. Bahs-munozara jarayoni nafaqat adabiy bilimni mustahkamlaydi, balki nutq madaniyati, mantiqiy fikrlash va estetik didning shakllanishiga ham xizmat qiladi. Dars jarayonida bahs elementlari qo'llanilganda talabalar faolligi ortadi, ular matnga yuzaki emas, balki chuqur tahliliy yondashadilar. Badiiy asarning g'oyaviy-badiiy qimmati aynan turli qarashlar to'qnashuvi jarayonida yanada ravshanlashadi. Shu bois mazkur mavzu – badiiy asarni o'rganishda muqobil qarashlar va bahs-munozaraning roli – bugungi adabiy ta'lim jarayonida dolzarb masalalardan biri hisoblanadi.

Badiiy asarni o'rganish jarayoni murakkab, ko'p bosqichli va serqatlam ilmiy-amaliy faoliyatni talab etadi. Metodologik yondashuvlarimdan kelib chiqib ta'kidlashim mumkinki, adabiy matnni tahlil qilishda faqat mazmunni qayta hikoya qilish yoki syujetni izohlash bilan cheklanib qolish yetarli emas. Asarning g'oyaviy yo'nalishi, badiiy-estetik mohiyati, obrazlar tizimi, kompozitsion qurilishi, tasviriy vositalari hamda til xususiyatlari o'zaro uyg'unlikda, yaxlit tizim sifatida o'rganilgandagina mukammal ilmiy natijaga erishish mumkin.

Badiiy asar – bu shunchaki voqealar bayoni emas, balki muallifning ichki dunyosi, ruhiy kechinmalari, ijtimoiy qarashlari va estetik ideallarining ifodasidir. Shu bois uni o'rganishda muqobil qarashlarga tayanish, turli nazariy yondashuvlarni solishtirish muhim metodik ahamiyat kasb etadi. Mening shaxsiy tahlillarimdan to'xtalsak, aynan qarama-qarshi fikrlar to'qnashuvi jarayonida asarning yashirin qatlamlari, ramziy ma'nolari va psixologik nozik jihatlari yanada ravshanlashadi. Boshlang'ich ta'lim jarayonida badiiy asar tahlili o'quvchilarning nafaqat o'qish texnikasini, balki tafakkur mustaqilligini ham shakllantiradi. Ongli, ifodali va tez o'qish ko'nikmalari asar mazmunini chuqur idrok etish bilan uzviy bog'liqdir. Asarni tahlil qilish jarayonida o'quvchilar qahramonlarning xatti-harakatlariga baho beradilar, voqealarning sabab va oqibatini aniqlaydilar, muallif g'oyasini anglashga harakat qiladilar. Bu esa ularda mantiqiy fikrlash, mushohada yuritish va xulosa chiqarish qobiliyatini rivojlantiradi⁵³.

Shaxsiy tajribamdan kelib chiqib aytishim mumkinki, talabalar orasida o'tkazilgan tajriba-sinov mashg'ulotlarida bir xil badiiy matn yuzasidan turlicha, hatto zid fikrlar ilgari surildi.

⁵³ Aristotel. *Poetika*. (Aristotelning badiiy adabiyot Estetika va Poetika haqidagi asari – klassik manba).

Dastlab ular asarni an'anaviy tarzda, yuzaki talqin qilgan bo'lsalar, bahs-munozara jarayonida har bir detalga, har bir obrazning ichki dunyosiga chuqurroq e'tibor bera boshladilar. Ayniqsa, monolog va dialoglarni tahlil qilish jarayonida qahramonlarning ruhiy holati, ichki iztiroblari va qarama-qarshiliklari yanada aniqroq namoyon bo'ldi. Masalan, monolog – qahramonning ichki kechinmalarini ochib beruvchi vosita sifatida uning ruhiy olamini yoritadi, dialog esa personajlar o'rtasidagi ijtimoiy va ma'naviy ziddiyatlarni ifodalaydi. Mening shaxsiy kuzatishlarimga ko'ra, talabalar aynan dialogli parchalarni muhokama qilish jarayonida faolroq ishtirok etadilar, o'z pozitsiyalarini himoya qilishga intiladilar. Bu esa bahs-munozaraning ta'limiy samaradorligini oshiradi. Chet el adabiyotlari orasida tahlillar olib borganimda ham bir asarga nisbatan turfa talqinlar mavjudligini kuzatdim. G'arb adabiyotshunosligida bir matn struktural, psixologik, tarixiy yoki falsafiy nuqtai nazardan sharhlanishi mumkin. Bu xilma-xillik asarning badiiy imkoniyatlari kengligini ko'rsatadi. Shundan kelib chiqib, milliy adabiyotimizdagi hikoya, masal, ertak va maqollarni o'rganishda ham yagona hukm bilan chegaralanish to'g'ri emas, balki muqobil qarashlarni qiyosiy o'rganish maqsadga muvofiqdir⁵⁴.

Masal janrida ramziy obrazlar orqali insoniy fazilatlar va illatlar tasvirlanadi. Bahs jarayonida o'quvchilar hayvonlar timsolida berilgan majoziy ma'noni ochishga harakat qiladilar. Ertaklarda esa ezgulik va yovuzlik o'rtasidagi kurash talabalarda axloqiy-estetik xulosalar chiqarishga undaydi. Hikoya janrida qahramon xarakterining shakllanish jarayonini tahlil qilish orqali o'quvchilar inson ruhiyatini anglashga yaqinlashadilar. Maqollarni o'rganishda esa har bir so'zning semantik yukini his qilish, yashirin hikmatni anglash bahs-munozara asosida yanada chuqurlashadi. Metodologik yondashuvlarimdan kelib chiqib shuni alohida qayd etmoqchimanki, tarixiylik tamoyili asosida olib borilgan tahlil ham muhim ahamiyat kasb etadi. Asarda tasvirlangan davr, ijtimoiy muhit, an'ana va qadriyatlarni hisobga olgan holda fikr yuritish o'quvchining mushohadasini kengaytiradi. Agar bu jarayon interfaol usullar, savol-javoblar va erkin munozaralar asosida tashkil etilsa, o'quvchilar yanada faol, izlanuvchan va mustaqil fikrlovchi shaxs sifatida shakllanadilar. Muqobil qarashlar – bu tafakkur erkinligining ifodasidir. Qarama-qarshi fikrlar mavjudligi ilmiy jarayonni jonlantiradi, tahlilni chuqurlashtiradi va xulosalarni puxta qiladi. Bahs-munozara jarayonida o'quvchi o'z fikrini dalillar bilan asoslash, boshqalarning qarashlariga hurmat bilan yondashish, madaniyatli munozara yuritish ko'nikmalarini egallaydi, deb ayta olamiz.

1-Jadval: Badiiy asarni o'rganishda muqobil qarash va bahs-munozaraning ahamiyati

⁵⁴ Hamid Olimjon. *Muqanna* (drama). – Toshkent, 2017.

TANQIDIY NAZAR, TAHLILIY TAFAKKUR VA INNOVATSION G'OYALAR

№	Tahlil yo'nalishi	An'anaviy yondashuv	Muqobil qarash asosidagi yondashuv	Bahs-munozaraning natijasi
1	Asar mazmunini anglash	Syujetni qayta hikoya qilish	Mazmunni turli nuqtai nazardan talqin qilish	Chuqur idrok va mustaqil xulosa
2	Obrazlar tahlili	Qahramonga bir tomonlama tavsif berish	Xarakterga turli pozitsiyalardan baho berish	Tanqidiy va mantiqiy fikrlash rivoji
3	G'oyaviy yo'nalish	Muallif g'oyasini tayyor holda qabul qilish	G'oyani dalillar asosida izohlash va himoya qilish	Dalillash ko'nikmasi shakllanadi
4	Janr xususiyatlari (hikoya, masal, ertak)	Janr belgilarini sanab o'tish	Janrning ramziy va majoziy qatlamini ochish	Estetik tafakkur kengayadi
5	Monolog va dialog tahlili	Nutq shaklini aniqlash bilan cheklanish	Qahramon ruhiyati va ziddiyatlarni ochish	Psixologik tahlil ko'nikmasi ortadi
6	Tarixiylik tamoyili	Davr haqida umumiy ma'lumot berish	Asarni tarixiy va ijtimoiy kontekstda baholash	Haqqoniy va asosli talqin yuzaga keladi
7	O'quvchi faolligi	Tinglovchi sifatida ishtirok	Faol munozarachi va fikr bildiruvchi	Nutq madaniyati va erkin fikrlash rivojlanadi
8	Ta'limiy samaradorlik	Nazariy bilimni o'zlashtirish	Mustaqil mushohada va ijodiy yondashuv	Komil, mustaqil fikrlovchi shaxs shakllanadi

Mening shaxsiy tahlillarimga tayangan holda aytishim mumkinki, badiiy asarni muqobil qarashlar asosida o'rganish nafaqat bilim doirasini kengaytiradi, balki shaxsning ma'naviy-axloqiy kamolotiga ham ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Zero, adabiyot – bu inson qalbini tarbiyalovchi, tafakkurni o'stiruvchi va estetik ongni shakllantiruvchi qudratli vositadir. Darhaqiqat, badiiy asarni o'rganishda metadalogik yondashuvlarimdan kelib chiqsak, muqobil qarash va munozara nafaqat nazariy bilimni mustahkamlaydi, balki talabalarning shaxsiy idroki, ijodiy fikrlash va tanqidiy tafakkurini rivojlantiradi. Shu bois, badiiy adabiyotlarni o'qitishda bahs-munozara va muqobil talqinlarni tizimli ravishda qo'llash, o'quv jarayonini yanada samarali va qiziqarli qiladi.

TANQIDIY NAZAR, TAHLILIIY TAFAKKUR VA INNOVATSION G'UYALAR

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Mirziyoyev Sh.M. Erkin va farovon demokratik O'zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz. –Toshkent: 2017.
2. Aristotel. Poetika. (Aristotelning badiiy adabiyot Estetika va Poetika haqidagi asari – klassik manba).
3. Hamid Olimjon. Muqanna (drama). –Toshkent: 2017.
4. Mahmud Koshg'ariy. Devonu lug'otit-turk. –Toshkent: 2017.
5. Siddiqova Sh. O'ziniki bo'lmagan ko'chirma gaplarda folklor elementlarining qo'llanilishi. Xalq og'zaki ijodiyoti milliy va umuminsoniy qadriyatlar tizimida, xalqaro ilmiy konferensiya materiallari. –Toshkent: 2015.
6. Umarova M., Xamroqulov X., Tojiboyeva R. "O'qish" darsligi, 3-sinflar uchun. – Toshkent: 2019.
7. Boshlang'ich ta'lim bo'yicha yangi tahrirdagi o'quv dasturi. –Toshkent: 2010.
8. Shojalilov A., G'ulomova X., Sariyeva Sh. 4-sinf "O'qish" kitobi. –Toshkent: 2017.